

Μνήμων

Τομ. 8, 1982

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΩΟΣ

ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ: Φορολογία και έκρηματισμός στην οικονομία των βαλκανικών χωρών (15ος-16ος αι.) ● ANT. ΛΙΑΚΟΣ: Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862. 'Ο πολιτικός σύλλογος «Ρήγας Φεραίος» ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΔΑ: Πολιτισμικοί στρατιωτικοί στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα ● ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ: 'Η συμμετοχή των Έκτακτων στα Όρλωφικά (1770) και η αντίδραση της Βενετίας ● ΑΛΕΚΑ ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ - ΜΠΑΝΙΑ: Τό Καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. 'Από την ήττα στον παραγκωνισμό και την καταδίκη ● Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ: Συγκριτισμός ● ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ: Τό μονόφυλλο του Ρήγα του 1797. Παρατηρήσεις στη νεοελληνική εικονογραφία του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου ● Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ: 'Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917) ● H. FLEISCHER: Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών άρχων κατοχής και Ταγμάτων 'Ασφαλείας ● Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ: Τό πρόβλημα των γενειοκόπων στην 'Ιστορία ● Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ: 'Η έμπορικη έταιρική συνεργασία του βενετικού οίκου Ταρωνίτη - Θεοτόκη και των αδελφών Γ. και Θ. Γεωργιάδων (1732-1737). ● AP. K. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: 'Ενα άγνωστο έπεισόδιο και μία ελληνική μαρτυρία για τό πέρασμα του Leake από τη Τσαρίτσανη της Θεσσαλίας ● Γ. ΚΟΚΚΩΝΑΣ: 'Ισοκράτους λόγος τρεις: Φλωρεντία c. 1495 ή Ρώμη c. 1517; Γύρω από μία διόρθωση στον Legrand. ● Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ: 'Η άσημαντη μαρτυρία ● Γ. ΜΠΩΚΟΣ: Συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με την πρόταση του Π. Μαρκίδη-Πούλου για έγκριση τυπογραφείου στα Έπτάνησα ● Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ: Βιβλιολογικά Α' ● Χ. ΛΟΥΚΟΣ: 'Η έννοια της προσόδου κατά την Καποδιστριακή περίοδο. ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 'ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1977

ΑΘΗΝΑ 1980 - 1982

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟΙ ΤΡΕΙΣ : ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ c. 1495
'Η ΡΩΜΗ c. 1517; ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΣΤΟΝ
LEGRAND

ΚΟΚΚΩΝΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

<https://doi.org/10.12681/mnimon.244>

Copyright © 1982

To cite this article:

ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Γ. (1982). ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟΙ ΤΡΕΙΣ : ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ c. 1495 'Η ΡΩΜΗ c. 1517; ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΣΤΟΝ LEGRAND. *Μνήμων*, 8, 314-318. doi:<https://doi.org/10.12681/mnimon.244>

Αὐτοὺς τοὺς δύο προύχοντες τῆς Τσαρίτσανης θεωρήσαμε πιθανότερους στὴν προσπάθεια ταύτισης μὲ τὸν «λογιώτατο» «Διογένη» τοῦ Urquhart, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ σταθοῦμε σὲ ἕναν ἀπ' αὐτούς, μιὰ καὶ δὲν γνωρίζουμε τὴν ἐπιβίωσή τους τὸ 1830.³⁰

Ίσως ἡ ὑπαρξὴ στοιχείων, ποὺ δὲν εἶναι γνωστὰ σὲ μᾶς, καὶ ἡ ἀνεύρεσή τους στὸ μέλλον, ὁδηγήσουν στὴν «ἀποκάλυψη» τοῦ ἀνώνυμου «Διογένη» καὶ ἤρωα αὐτοῦ τοῦ ιδιόμορφου ἐπεισοδίου ποὺ μᾶς ἀπασχόλησε.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟΙ ΤΡΕΙΣ : ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ c. 1495 ἢ ΡΩΜΗ c. 1517; ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΣΤΟΝ LEGRAND

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις ἐπιμελήθηκε μιὰ σειρὰ ἐλληνικῶν κειμένων (Legrand I 13 - 16, 18 - 20, 58) ποὺ τύπωσε στὴ Φλωρεντία ὁ Lorenzo di Alopa¹ ἀπὸ τὸ 1494 ὡς τὸ 1497. Τὰ ἐλληνικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα τῶν ὀκτῶ αὐτῶν βιβλίων, μόνο κεφαλαῖα στὴν ἀρχὴ (1494 - 96), ὕστερα καὶ καλλιγραφικὰ πεζὰ² (1496 - 97), σχεδιάστηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λάσκαρι.³ Ἀπ' ὅσα ξέρουμε, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ξαναχρησιμοποιήθηκαν στὴ Φλωρεντία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τεσσάρων μόνο λέξεων στὸ *Hymni et Epigrammata* τοῦ Ταρχανιώτη (Legrand III 52) ποὺ τυπώθηκε τὸ 1497 ἀπὸ τὴν τυπογραφικὴ ἐταιρεία *Compagnia del Drago* ἢ *Societas Colubris*.

Δεκαεπτὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1514, ὁ Λάσκαρις, ἔχοντας μαζί του τὶς μῆτρες τῶν στοιχείων αὐτῶν, βρισκόταν στὴ Ρώμη ὅπου μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Πάπα Λέοντος Ι' ἱδρύσε τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο, γνωστὸ σὰν *Gymnasium Mediceum*.⁴ Γιὰ νὰ καλυφθεῖ μέρος ἀπὸ τὶς διδακτικὲς ἀνάγ-

30. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ προύχοντες, δὲν ἀναφέρονται στοὺς συνδρομητὲς τοῦ βιβλίου τοῦ Μιχαήλου Περιδικάρη, Προδοίσεις εἰς τὸν Ἑρμῆλον ἢ Δημοκριθράκλειτον, Βιέννη 1817.

1. Ὁ τυπογράφος αὐτός, Βενετὸς τὴν καταγωγὴ, εἶχε ξεκινήσει σὰν ὑπάλληλος στὸ μοναστηριακὸ τυπογραφεῖο τοῦ S. Jacopo di Ripoli τὸ ὁποῖο διαλύθηκε τὸ 1484 ἀφήνοντας στὴ μέση τὴν ἐκτύπωση τῆς μετάφρασης τοῦ Πλάτωνα ἀπὸ τὸν M. Ficino· ὁ Alopa τέλειωσε μόνος του τὸ βιβλίο τὸ 1485· ἀπὸ τότε δὲν ξέρουμε τί ἔκανε μέχρι τὸ 1494 ὅποτε ἄρχισε ἡ συνεργασία του μὲ τὸν Λάσκαρι. Βλ. *British Museum Catalogue of books printed in the XVth century...*, London 1908, τ. VI, σ. XVI, 665.

2. R. Proctor, *The printing of Greek in the fifteenth century*, Oxford 1900, σ. 80 - 83 (Ἀναλυτικὴ περιγραφή).

3. Proctor, ὁ.π., σ. 78.

4. Ὁ Πάπας ἦταν γιὸς τοῦ Λαυρέντιου Μεδίκου.

κες σχετικὰ μὲ ἀνέκδοτα ἢ δυσεύρετα κείμενα ⁵ ἰδρύθηκε τυπογραφεῖο, πάντα μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Πάπα. Ἔχει γραφεῖ ὅτι δὲν ξέρουμε ποιὸς ἢ ποιοὶ ἦσαν οἱ τυπογράφοι ποὺ δούλεψαν σ' αὐτό.⁶ Βέβαια σὲ κανένα βιβλίο του δὲν ὑπάρχει κάποιο ὄνομα· ὅμως ξέρουμε ὅτι ὁ Ζαχαρίας Καλλιέργης ἦταν ὁ πρῶτος δάσκαλος τοῦ Γυμνασίου,⁷ καὶ εἶναι δύσκολο νὰ θεωρηθεῖ ἄσχετος μὲ τὴ δραστηριότητα τοῦ Γυμνασιακοῦ τυπογραφείου.⁸ Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Καλλιέργης ἦταν ὁ μόνος τυπογράφος ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψιν ὁ Angelo Colocci, ὁ ὁποῖος παρεχώρησε τὸ σπῆτι ποὺ στέγαζε τὸ τυπογραφεῖο, ὅταν ἔγραφε στὸν S. Fortiguera τὸ 1511 γιὰ πιθανὴ ἵδρυση Ἑλληνικοῦ τυπογραφείου στὴ Ρώμη, ἐπισημαίνοντας ἀνάμεσα στ' ἄλλα ὅτι ἦταν δύσκολο νὰ βρεθοῦν τυπογράφοι γιὰ νὰ τυπώσουν Ἑλληνικὰ κείμενα σ' αὐτὴ τὴν πόλη.⁹

Ὅπως καὶ νὰ 'χεῖ τὸ πράγμα, τὰ στοιχεῖα βγήκαν ἀπὸ τὶς ἴδιες μῆτρες ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στὴ Φλωρεντία. Τὸ τυπογραφεῖο δούλεψε τρία χρόνια (1517 - 1519) στὰ ὁποῖα τυπώθηκαν ἑξὶ βιβλία (Legrand I 56, 57, 59 - 62)· ἔτσι περίπου εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ἔχουμε μιὰ δευτέρη ὁμάδα βιβλίων ποὺ εἶναι τυπωμένα μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς ¹⁰ στοιχεῖα. Παρ' ὅλο ποὺ καὶ στὶς δυὸ ὁμάδες ὑπάρχουν ἀχρονολόγητα καὶ χωρὶς ἐνδειξη τόπου ἢ τυπογράφου, δὲν παρουσιάστηκαν σοβαρὰ προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ἐνταξή τους στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ὁμάδα· μόνο τρία (Legrand I 20, 57, 58) προκάλεσαν κάποιες ἀμφιβολίες.

Ὁ Legrand (I 20) ἀπέδωσε, σωστά, τὸν Χρυσολωρᾶ στὸν Αἰορα καὶ θεώρησε, λανθασμένα, τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος (I 58) σὰν προϊόν τοῦ Γυμνασιακοῦ τυπογραφείου ἀκολουθώντας τὸν Hain ¹¹ (ὡς πρὸς τὸν τόπο

5. Βλ. τὴ σελίδα τίτλου τῶν σχολίων στὸ Σοφοκλῆ (Legrand I 60).

6. Dennis Rhodes, "The printing of a group of Greek books in Rome", *The Library* 31 (1976) 243.

7. Μ. Μανούσακας, «Ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Ἰανὸ Λάσκαρι τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης στὸν Πάπα Λέοντα Ι'», *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 1 (1963) 161 - 163.

8. Δυστυχῶς δὲν κατόρθωσα νὰ βρῶ τὴν ἐργασία τῶν Fr. Barberi καὶ E. Cerulli, "Le edizioni greche 'in Gymnasio medico ad Caballinum montem'", ποὺ ὑπάρχει στὸν τόμο *Atti del Convegno di studi su Angelo Colocci*, Iesi 1972, ἢ ὁποῖα ἴσως φωτίζει τὸ πρόβλημα.

9. P. De Nolhac, "Les correspondants d'Alde Manuce", *Studi e Documenti di Storia e Diritto* VIII (1887 - 88) 271, 297, ἀρ. 43.

10. Proctor, ὁ.π., σ. 118.

11. L. Hain, *Repertorium Bibliographicum...*, Voluminis I pars II.— Stuttgartiae... et Lutetiae Parisiorum 1828, σ. 83 (ἀρ. 4821). Γράφει ὅτι τὸ βιβλίο τυπώθηκε στὴ Ρώμη περὶ τὸ 1500 ἀπὸ τὸν Ζ. Καλλιέργη.

έκτύπωσης) και τὸν κατάλογο τῆς Bibliothèque Nationale.¹² Ἀργότερα ὁ Proctor¹³ ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιφύλαξη καὶ τὰ δύο βιβλία· βέβαια μετὰ τὴν ἔκδοση τῶν δύο μεγάλων καταλόγων ἀρχετύπων (BMC καὶ GW¹⁴) πῆραν ὀριστικὰ τὴ θέση τους δίπλα στὰ ὑπόλοιπα τοῦ Alopa. Τὸ τρίτο βιβλίο περιέχει τρεῖς λόγους τοῦ Ἰσοκράτη. Ὁ Legrand (I 57) φαίνεται πὺς ἦταν ὁ πρῶτος βιβλιογράφος ποὺ ἐξέτασε τό, μοναδικὸ ἴσως, ἀντίτυπο τὸ ὁποῖο ἀνῆκε τότε στὸν Γ. Μαυροκορδάτο, καὶ τὸ τοποθέτησε στὸ 1517 ἀποδίδοντάς το στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης. Τὸ 1930 τὸ βιβλίο περιῆλθε στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, ὅταν ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Μαυροκορδάτου συγχωνευμένη ἐν τῷ μεταξὺ μ' ἐκείνῃ τοῦ Γ. Μπαλτατζῆ, ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸ Δημόσιο. Ὁ ἐπόμενος εἰδικὸς ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸν μικρὸ καὶ σπάνιο Ἰσοκράτη ἦταν ὁ κ. Dennis Rhodes, ὁ ὁποῖος τὸ 1974 ἄρχισε τὴν ἐκπόνηση ἐνὸς καταλόγου τῶν ἀρχετύπων ποὺ βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα.¹⁵ Σὲ δημοσίευσμά του τὸ 1975 ἔγραψε σχετικά : "I have not located another copy and the edition seems to me to be unrecorded : not even Legrand knows of it... Dr. Walton and I attribute the printing to Laurentius de Alopa at Florence about 1495...".¹⁶ Σ' ἓνα δεῦτερο δημοσίευμα τοῦ 1976, ἀφοῦ διορθώσει τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Legrand λάθος, ποὺ ὄχι μόνον γνώριζε τὴν ἔκδοση ἀλλὰ εἶχε δεῖ τὸ ἴδιο ἀντίτυπο, ἐπαναλαμβάνει : "Legrand 57 and 58 should therefore be regarded as incunables".¹⁷ Στὰ δημοσιεύματα αὐτὰ στηρίχτηκε ἡ διόρθωση στὸν Legrand τῆς κ. Evro Layton ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνει τὴν ἄποψη τοῦ Rhodes : "This book is actually an incunable. It was printed in Florence by Alopa with the type designed by Ianos Lascaris. This type was later used by the Greek College press in Rome as well, hence the erroneus ascription".¹⁸ Φυσικὰ τὸ βιβλίο, ὡς ἀρχέτυπο πλέον, περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο Rhodes· ἡ ἀναγραφὴ περιλαμβάνει τὴ δήλωση : "An apparently unique copy. Legrand 57, wrongly attributing this edition to the sixteenth century, and to

12. Rhodes, ὁ.π., σ. 243.

13. Ὁ.π., σ. 79 καὶ 118.

14. *British Museum Catalogue of books printed in the XVth century...*, London 1908 - 1971, τ. 1 - 10 καὶ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Berlin 1925 - 38, 1 - 7 καὶ N. Ὑόρκη 1978, τ. 8.

15. *Incunabula in Greece: A first Census*, compiled by Dennis E. Rhodes, München : Kraus International Publications, 1980.

16. D. Rhodes, "Early printed books in Greece", *The Library* XXX ἀρ. 3 (Σεπτ. 1975) 191. Τὸ δημοσίευμα αὐτό, ἀναθεωρημένο, ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ παραπάνω καταλόγου.

17. D. Rhodes, "The printing...", σ. 243.

18. E. Layton, "Greek Bibliography. Additions and corrections (c. 1471 - 1829), *Θησαυρίσματα* 16 (1979) 107 (ἀρ. 42).

a Greek press in Rome".¹⁹ Έτσι, η μετάθεση στη Φλωρεντία c. 1495 φαίνεται όριστική.

Όμως μάταια θ' αναζητήσει κανείς τα καινούργια στοιχεία που προσκομίζονται για να δικαιολογήσουν τη διόρθωση· δεν γράφεται απολύτως τίποτα περισσότερο από τα αποσπάσματα που παρατέθηκαν. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι ο Rhodes και η Layton στηρίζονται μόνο εκεί που είχε στηριχτεί και ο Legrand (ομοιότητα των τυπογραφικών στοιχείων) για να τον διορθώσουν. Όμως η κατάσταση των στοιχείων ήταν ίδια το 1495 - 96 και το 1517, αφού ξαναχύθηκαν στη Ρώμη, κι αυτό φαίνεται από τα *Σχόλια των πάνυ δοκίμων εις την Όμηρον Ίλιάδα* του 1517· άρα δεν μπορούν σε τίποτα να βοηθήσουν και πρέπει ν' αναζητηθούν άλλες ενδείξεις.

Μια προσεκτική εξέταση του βιβλίου, και η παραβολή του με τα υπόλοιπα των δύο ομάδων πείθουν ότι ο Legrand δεν είχε κάνει λάθος. Τα κοινά γνωρίσματα του Ίσοκράτη με τα βιβλία του Γυμνασίου καθώς και οι διαφορές του απ' αυτά του Alora είναι τόσα και τέτοια που, πιστεύω, τον ξαναφέρνουν στη Ρώμη το 1517. Κανένα βιβλίο του Alora, εκτός από τον Καλλίμαχο του [1497] (Legrand I 14) που έχει μόνον ένα, δεν έχει γράμματα - οδηγούς (guide letters) στα κενά που αφήνονταν για τα διακοσμημένα με το χέρι αρχικά· αντίθετα ο Ίσοκράτης έχει σε όλα τα διαστήματα, όπως έχουν και όλα τα βιβλία του Γυμνασίου. Κανένα επίσης από τα βιβλία της Φλωρεντινής ομάδας δεν έχει σελίδα τίτλου· αντίθετα, έχουν τα βιβλία του Γυμνασίου. Στον Ίσοκράτη όχι μόνον υπάρχει σελίδα τίτλου αλλά είναι και αρκετά ευγλωττη· μετά την αναλυτική δήλωση των περιεχομένων λόγων διαβάζουμε: ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΙ ΤΟΙΣ ΕΙΣΑΓΟΜΕΝΟΙΣ. Όταν στη σελίδα τίτλου των σχολίων στο Σοφοκλή του 1518 (Legrand I 60) υπάρχει η φράση: ad utilitatem communem studiosorum, και έχουμε υπ' όψιν τους στόχους του τυπογραφείου, δεν μπορούμε παρά να δεχτούμε ότι η συγγένεια ενισχύεται· η έκδοση των έργων του Ίσοκράτη το 1493 (Legrand I 7) ακόμα κι αν δεν είχε εξαντληθεί στα είκοσι περίπου χρόνια που είχαν περάσει, δεν ήταν ό,τι είχαν ανάγκη οι σπουδαστές του Γυμνασίου για τη σχολική χρήση. Ένα άλλο χαρακτηριστικό που, ενώ στα βιβλία του Alora βρίσκεται με δυσκολία, αποτελεί κοινό γνώρισμα όλων ανεξαιρέτως των βιβλίων του Γυμνασίου, είναι μια γραμμή στο κάτω, κυρίως, περιθώριο των σελίδων· σχηματίστηκε από τις μελανωμένες άκμές της πατούρας των στοιχείων της τελευταίας γραμμής και τη χρωστώμε σε κάποια τεχνική ατέλεια του πιεστηρίου της Ρώμης. Υπάρχει κι αυτή σε όλες σχεδόν τις σελίδες του Ίσοκράτη.

19. I 3 (σ. 48).

Οί παραπάνω ένδειξεις ένισχύονται άποτελεσματικά και άπό την έξέταση του χαρτιού· τουλάχιστον για τον πρώτο αιώνα της τυπογραφίας, τὸ χαρτί θεωρεῖται άπό τή σύγχρονη Βιβλιογραφία ²⁰ πολύτιμο στοιχείο για τον πρόσδιορισμό του χρόνου αλλά και του τόπου έκτύπωσης. Στόν Ίσοκράτη βρίσκει κανείς δύο ύδατόσημα· τὸ πρώτο (δίκλωνη γοργόνα μέσα σὲ κύκλο) πὸν δὲν ταυτίζεται ακριβῶς μὲ κανένα άπό τὰ γνωστά, εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ 13886 τοῦ Briquet ²¹ ὁ ὁποῖος τὸ τοποθετεῖ στὴ Ρώμη τὸ 1515· φυσικά δὲν ἔχει σχέση μὲ τὰ ύδατόσημα τῶν βιβλίων τοῦ Alopa, αλλά δὲ στάθηκε δυνατό νά έντοπιστεῖ οὔτε στὰ αντίτυπα τῶν βιβλίων τοῦ Γυμνασιακοῦ τυπογραφείου πὸν ὑπάρχουν στίς Ἀθηναϊκὲς Βιβλιοθήκες. Τὸ δεύτερο ὅμως (βούκινο σὲ κύκλο) ²² εἶναι ακριβῶς τὸ ἴδιο μὲ τὸ μοναδικὸ πὸν βρίσκουμε στὰ βιβλία τοῦ Γυμνασίου πὸν τυπώθηκαν τὸ 1517 - 18 (Legrand I 56, 59, 60).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ

Η ΑΣΗΜΑΝΤΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Ἀπό τίς πηγές τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ μεσοπολέμου πὸν ἔχουν έκδοθεῖ άπουσιάζουν (μὲ σημαντικότερη ἑξαίρεση τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Ι. Μεταξά) οἱ μαρτυρίες πὸν άποδίδουν τίς λιγότερο κολακευτικὲς ὁψεις τῆς δράσης δημοσίων προσώπων.

Ἄν ἑξαίρεθοῦν κάποιες ἀθέλητες άποκαλύψεις πὸν ὀφείλονται στὴν ἀφέλεια μᾶλλον παρὰ στὴν ἱστορικὴ ἀντικειμενικότητα τῶν συγγραφέων τους, τὰ παραλειπόμενα τῶν αὐτοβιογραφικῶν ἀναμνήσεων και τῶν ἁγιογραφικῶν βιογραφιῶν, βρίσκονται κυρίως σὲ ἀρχεῖα μὲ προσωπικὲς ἀλληλογραφίες. Ἡ ἀναφορά στίς μαρτυρίες αὐτὲς ὅταν δὲν γίνεται μὲ τὴ διάθεση τοῦ ὠτακουστῆ ἑνὸς ἱστορικοῦ κουτσομπολιοῦ ἢ μὲ κάποια ἄτοπη ἠθικολογικὴ πρόθεση, προσφέρουν ένδιαφέροντα στοιχεία για ὁρισμένα φαινόμενα τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ὅταν μάλιστα ἡ συχνότητα τοῦ φαινομένου δὲν περιορίζεται στίς περιπτωσιολογικὲς ἰδιοτυπίες ὁρισμένων προσωπικοτήτων, τότε εἶναι δυνατό νά ὀδηγηθοῦμε σὲ συμπεράσματα μὲ εὐρύτερο θεωρητικὸ ένδιαφέρον.

Οἱ 20 ἐπιστολὲς και σημειώματα τοῦ Γεωργίου Κονδύλη πρὸς τὸν

20. Philip Gaskell, *A new introduction to Bibliography*, Oxford 1979³, σ. 319.

21. C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Leipzig: Verlag von Karl W. Hiersemann, 1923².

22. Briquet, άρ. 7855.